

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

XANIM MİKAYIL QIZI ZAIROVA

AZƏRBAYCAN –ALMAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ MÜASİR
FİLOLOJİ KONTEKSTDƏ

5716.01 - Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01 - Dünya ədəbiyyatı (alman ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2014

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Xarici ölkələr ədəbiyyatı və ədəbi əlaqələr” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Elmi rəhbər:

Vaqif Minad oğlu Arzumanlı

Rəsmi opponetlər:

filologiya üzrə elmlər doktoru

Sara Yusif qızı Osmanlı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Vilayət Tapdıq oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat:

**Bakı Dövlət Universitetinin Dünya
ədəbiyyatı kafedrası**

Müdafiə “29__” 11__ 2014-cü il saat ____-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H. Cavid prospekti, 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas korpus, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elektron Akt zalı (IV mərtəbə)

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “__” _____ 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
elmlər doktoru:**

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Hazırda Azərbaycanın bir çox ölkələrlə siyasi, iqtisadi, habelə mədəni sahələrdə qarşılıqlı əlaqələri daha da inkişaf edir, gündən-günə zənginləşir. Xalqlar arasında mədəni əlaqələrin əsas sahələrindən biri də ədəbiyyatdır. Məlumdur ki, ədəbi əlaqələr hər bir xalqın mənəvi dəyərlərinin, qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına xidmət edən mühüm sahələrdən biridir. Azərbaycanın Avropa mədəniyyətinə inteqrasiyası milli-mənəvi dəyərlərimizin daha da zənginləşməsinə, bədii ədəbiyyatın geniş yaradıcılıq imkanları qazanmasına yardım etmişdir. Bu səbəbdən də ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqələr zəminində inkişafının tədqiqi ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran aktual məsələlərdən biridir.

Məlumdur ki, qarşılıqlı əlaqə və təsir ədəbi prosesin başlıca qanunauyğunluqlarından biridir. Hər bir ədəbiyyat başqa xalqların ədəbiyyatlarından şüurlu surətdə yararlanaraq qarşılıqlı əlaqədə zənginləşir, faydalı olanı əxz edərək inkişaf edir. Başqa sözlə desək, dünya ədəbiyyatının inkişafı müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində baş verir. Bu barədə ulu öndərimiz H.Əliyevin fikri xüsusilə maraqlıdır: “Ədəbiyyatların qarşılıqlı təsiri yeni şey deyildir. Bütün ümumbəşəri mədəniyyət kimi dünya ədəbiyyatı da sadəcə olaraq milli mədəniyyətlərin və ya ədəbiyyatların məcmusu deyildir, ən əvvəl onların tarixi qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı nüfuz prosesində yaranan müəyyən vəhdətidir. Heç bir xalq başqa xalqların nailiyyətlərindən istifadə etmədən inkişaf edə bilməz”¹.

Coğrafi ərazi baxımından bir-birindən uzaq olmalarına baxmayaraq, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələri üç əsrdən çox tarixə malikdir. Bu zaman kəsiyində qarşılıqlı əlaqələrimiz daha da inkişaf etmiş, ədəbiyyatlarımız arasında möhkəm tellər yaranmışdır. Bütün bunları nəzərə alsaq, bir daha aydın olur ki, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin tarixi və nəzəri planda öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran aktual məsələlərdən biridir. Bu əlaqələrin tədqiq edilməsi Azərbaycan-Qərbi Avropa mədəni-ədəbi əlaqələrinin ümumi problemləri arasında mühüm yer tutur. Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatında rolunun və mövqeyinin yalnız aşkar olunmasını deyil, həm də onun daha dərinəndən araşdırılmasını və digər ədəbiyyatlarla qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqini ehtiva etdiyindən aktuallığı kəsb edir.

---

¹ Алиев Г.А. Дружба народов – дружба литератур. Доклад на Всесоюзной творческой конференции писателей 27 октября 1980. Баку, "Азернешр", 1980, стр.21

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın ən qədim bölmələrindən biri olan ədəbi əlaqələr əsrlər öncəsi xalqlar arasında ədəbi-mədəni ünsiyyət forması olmuşdur. Tədqiqatçılar təsdiq edirlər ki, “hər bir xalqın ədəbiyyatı milli zəmində artıb inkişaf edir, müəyyən ölkənin, müəyyən xalqın daxili qanunauyğunluğu və tarixi həyatı ilə şərtlənir, öz orijinal bədii ənənələrini davam etdirir. Hər bir milli ədəbiyyat təcrid olunmuş şəkildə deyil, digər ədəbiyyatlarla yaradıcı əlaqədə və qarşılıqlı hərəkətdə inkişaf edir, onlarla zənginləşir. Həmin milli ədəbiyyatların başqa ədəbiyyatlarla həqiqi qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmadan onun dəyərli keyfiyyətlərini, milli xüsusiyyətlərini tam və dərinədən dərk etmək mümkün deyil”².

Ədəbiyyatlararası əlaqələrin tədqiqinə marağın xeyli artmasına baxmayaraq, müasir ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi sahəsi hələ də kifayət qədər nəzəri bazaya malik deyil, bunun üçün ədəbiyyatların müxtəlif məsələlərinin və təzahürlərinin təhlili zəruridir. Ədəbi əlaqələrin inkişafında bəzi qanunauyğunluqların müəyyən edilməsi üçün bir sıra ciddi elmi araşdırmalara ehtiyac var. Bu baxımdan Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin tarixi və s. məsələlərin öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslığın ən aktual problemlərindəndir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin inkişaf istiqamətləri, o cümlədən, müvafiq tərcümə təcrübəsi, ədəbi-tənqidi resepsiya, təsir məsələsi, tipoloji oxşarlıqlar və ədəbi resepsiyanın digər formaları təşkil edir.

İşin yerinə yetirilməsi prosesində Berlin Dövlət Kitabxanasının, Berlin Fraye Universitetinin, Fraye Universitetinin Türkologiya İnstitutunun, Ümumi və Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq İnstitutunun kitabxanalarının, Berlin Humboldt Universitetinin, Fridrix Vilhelm Bonn Universitetinin, Köln Universitetinin kitabxanalarının, habelə Vaymar şəhəri Hersoginya Anna Amalia kitabxanasının, o cümlədən, Azərbaycan kitabxanalarının elmi, ədəbi, bədii materialları, Y.V. Qöte və F. Şiller arxivlərinin materialları tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Ədəbiyyatşünaslığımızda indiyə qədər ədəbi əlaqələrə dair bir çox tədqiqatlar aparılmışdır. Müxtəlif dövrlərdə M. Rəfili, Ə.Ə.Səidzadə, Ə. Sultanlı, Ə.Ağayev, A. Bayramov, A.Ağayevin, V. Arzumanlı, F.Vəlixanova, E.Məmmədova, M.Osmanova Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin ayrı-ayrı problemlərinə ³ müraciət

---

² Ломидзе Г.М. Пути развития советской многонациональной литературы. Москва, 1967, стр.114.

³ Ə. Sultanlının, Ə.Ağayevin məqalələrini, Ə.Ağayevin “Nizami və dünya ədəbiyyatı” (Bakı, Azərnəşr, 1964) A. Bayramovun “M. Ş.Vazehin yaradıcılığı Azərbaycan və alman

etmişlər. Bu dissertasiya işində isə Azərbaycan –alman ədəbi əlaqələri müasir filoloji kontekstdə araşdırılmış, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələr problemi kompleks şəkildə fərqli istiqamətdən tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Ədəbi əlaqələrin bədii tərcümə, tənqidi resepsiya, tipoloji oxşarlıqlar, ədəbi təsir kimi istiqamətlərinin tarixi kontekstdə nəzərdən keçirilməsi, bu əlaqələrin inkişaf prosesinə dair elmi və biblioqrafik məlumatları təhlil və tədqiq edərək əldə olunan nəticələr əsasında həmin ədəbi əlaqələrin əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsi tədqiqat işinin başlıca məqsədidir. Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün bir sıra vəzifələr icra edilmişdir:

- Azərbaycan mövzusunun alman ensiklopediyalarında işlənmə dərəcəsinin öyrənilməsi;
- Almaniyada Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında hansı təsəvvür və elmi təcrübənin mövcud olduğunu müəyyən edilməsi;
- alman poeziyasına Şərq poeziyasının təsiri məsələlərinin öyrənilməsi;
- nəsr və poeziya nümunələrindən birbaşa və rus dili vasitəsilə edilən tərcümələrin keyfiyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- tematioloji baxımdan oxşarlıq və fərqlərin üzə çıxarılması, köçəri sujet və resepsiya edilmiş kompozisiyaların araşdırılması və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinin müasir filoloji kontekstdə öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk tədqiqat əsəri olması ilə xarakterizə edilir. Dissertasiya işində Azərbaycan –alman ədəbi əlaqələri yeni elmi faktlar əsasında tədqiq olunur.

Dissertasiyada ədəbi əlaqələrin, müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın formalaşması və inkişafı tarixinə qısa nəzər salınır, “amerikan” və “fransız” məktəbləri müqayisə edilir, ədəbi əlaqələrin tipləri təsnif edilir, “dünya ədəbiyyatı” anlayışına müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən aydınlıq gətirilir, Azərbaycan-alman ədəbi əlaqələrinə dair bədii tərcümə, müvafiq ədəbiyyatşünaslıq təcrübəsi, ədəbi təsirlər, tipoloji müqayisə və mövzu və motiv yaxınlığı tarixi kontekstdə nəzərdən keçirilir.

Dissertasiyada alman ensiklopediyalarında həm orta əsrlər, həm də son dövrlərdə Azərbaycan mövzusunun tədqiqi elmi işin yeniliyini səciyyələndirən əsas amillərdən biridir. Belə ki, bəzi məqalələrdə alman

---

mənbələrində”, (Bakı, 1975), “Классическая азербайджанская поэзия на немецком языке” (Баку, Гянджлик, 1984), А.Аğayevin “Nizami və alman ədəbiyyatı” (Bakı, Gənclik, 1992), Məmmədova E. “Qöte yaradıcılığında Şərq motivləri”, 2010 Avtoreferat; Osmanova M. “Romantizm estetikası kontekstində ictimai-siyasi tendensiyalar (H.Hayne və M.Hadi yaradıcılığı əsasında)”, 2010 Avtoreferat

ensiklopediyalarının tədqiqinə yer ayrılsa da, yetərinəcə araşdırılmamışdır. Bu tədqiqat işində isə ilk dəfə olaraq XVIII əsrin ortalarından XX əsrin sonlarına kimi alman ensiklopediyalarında Azərbaycanla bağlı məlumatlar elmi və tarixi faktlar əsasında araşdırılır.

Alman səyahətnamələrində Azərbaycanla bağlı bəzi yeni məlumatların tədqiqata cəlb olunması da işin elmi yeniliyi kimi maraqlıdır. Belə ki, A.Olearius, E. Kempfer və S.Q.Qmelinin Bakı ilə bağlı məlumatları orijinaldan tərcümə edilərək müqayisəli şəkildə təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda, ilk dəfə olaraq XX əsrə aid səyahətnamələrin də müqayisəli şərhə verilmişdir.

Hər iki xalqın folklor nümunələrinin tipoloji müqayisəsi də işin elmi yeniliyi kimi təqdim oluna bilər. Belə ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan-alman nağıllarının tipləri təsnif edilir, süjet və kompozisiya xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb olunur, motivlərdəki tematoloji yaxınlıqlar, resepsiyalar təhlil edilir. Daha mükəmməl elmi nəticələr əldə etmək üçün Aarne/Tompson, N.P.Boratav və U.Marlzopf təsnifatlarından faydalanaraq əldə edilən qənaətlər də işin elmi yeniliyi kimi qəbul edilə bilər.

“Azərbaycanda alman ədəbiyyatının öyrənilməsi mərhələləri” fəslində M.C.Cəfərovun, V.Hacıyevin, N.Məmmədovun tədqiqatlarına müraciət edilmiş, klassik alman ədəbiyyatı nümunələrinin tərcümə tarixinə nəzər salınmış, ilk dəfə olaraq, müasir alman nəsrindən edilən tərcümə nümunələri müqayisəli olaraq təhlil və tədqiq edilmişdir.

“Almaniyada Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılması” fəslində bir sıra elmi yeniliklərlə zəngindir. Belə ki, bu fəsilə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının alman ədəbiyyatına təsiri məsələləri öyrənilir. Dissertasiyada görkəmli Amerika alimi E.Saidin Orientalizm barədə mülahizələrinə aydınlıq gətirilir və alimin alman bədii təfəkkürünə Şərq ədəbiyyatının təsirinə olmaması ilə bağlı fikirləri elmi dəlillərlə təkzib edilir.

Bundan əlavə, dissertasiyada ilk dəfə olaraq alman ədəbiyyatşünaslığında yer almış “şərqiləşdirilmiş” termini geniş şəkildə izah olunur və nəticədə klassik alman və Azərbaycan poeziyalarında mövzu və ideya uyğunluğuna daha geniş izah gətirilmiş olur.

Dissertasiyada alman ədəbiyyatşünaslığında Mirzə Şəfi yaradıcılığının tədqiqi ilə bağlı bir sıra yeni elmi faktlar yer almaqdadır.

Tədqiqat işində XX əsr Azərbaycan nəsrinin alman dilinə tərcüməsi ilə bağlı araşdırma da müxtəlif yeni faktların ortaya çıxması ilə səciyyələnir. Belə ki, Anarın, Elçinin, Maqşud və Rüstəm İbrahimbəyovların, Çingiz Hüseynovun əsərlərinin alman dilinə tərcümə

məsələlərində bir sıra xüsusiyyətlər ilk dəfə elmi ictimaiyyətə təqdim olunur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Bu tədqiqat işi müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın mühüm elmi prinsipləri əsasında yazılmışdır. Araşdırma zamanı tipoloji yanaşmalar, sistemli təhlil üsulları, müqayisəli-tarixi metoddan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində Azərbaycan, rus, Qərb komparativistikasının səmərəli təcrübəsindən yararlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri-təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işində irəli sürülən nəzəri mülahizələrin, aparılan araşdırmanın nəticələri, elmi ümumiləşdirmələr ədəbi əlaqələrin öyrənilməsində, bu istiqamətdə yeni tədqiqatların aparılmasına yardımçı ola bilər. Mövzu ilə bağlı xüsusi kurs və seminarların aparılmasında, ali məktəblərin ədəbiyyat fakültələrində, Azərbaycan və alman ədəbiyyatının, müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın öyrənilməsində, dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında bu dissertasiya işindən istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Müdafiyyə təqdim olunan dissertasiya AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Xarici ölkələr ədəbiyyatı və ədəbi əlaqələr” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya üzrə 14 məqalə və tezislər çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, 3 fəsil, nəticə və kitabiyatdan ibarətdir. Hər hissənin sonu konkret nəticələr, nəzəri müddəalar və ümumiləşdirmələrlə yekunlaşdırılır.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyekt, məqsəd və vəzifələri, metodologiyası müəyyənləşdirilir, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, elmi yeniliyi aydınlaşdırılır.

Dissertasiyanın “**Ədəbi əlaqələrin formalaşması və inkişafı tarixindən**” adlanan birinci fəslində müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın nəzəri məsələlərindən - ədəbiyyatlararası təsir, resepsiya, ədəbi əlaqə, bədii tərcümə, tipoloji müqayisə, mövzu və motiv tarixindən bəhs edilir, “müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” və “dünya ədəbiyyatı” anlayışlarına izah gətirilir, “amerikan” və “fransız” məktəbləri arasındakı fərqlər göstərilir, bunlara açıqlama gətirilərkən R.Uellek, H.H.Remak, P.V.Tsima, D.Dryuşin, A.Dima, A.Korbineau-Hoffman⁴ və başqalarının əsərlərinə istinad edilir. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir.

---

⁴ R. Wellek, A. Warren, Theorie der Literatur, New York, Hermann Gentner Verlag, 1958; R. Wellek, Die Krise der Vergleichenden Literaturwissenschaft, 93-103 in: Rüdiger H.,

Birinci yarımfəsil *“Alman ensiklopediyalarında Azərbaycan mövzusu”* adlanır. Burada XVIII əsrin ortalarından XX əsrin sonlarına kimi olan dövrdə nəşr olunmuş ensiklopediyalar nəzərdən keçirilmiş, ayrı-ayrı dövrlərdə alman elmi-kütləvi ədəbiyyatlarında və ensiklopediyalarında Azərbaycan haqqında verilən məlumatlardan bəhs olunmuş, H.G.L.Kozeqarten, Ştrek və b. müəlliflərin əsərləri tədqiqata cəlb edilmiş, həmin əsərlərdən sitatlar verilməklə alman mənbələrində Azərbaycan haqqında məlumatlara aydınlıq gətirilmişdir.

Mühacir Azərbaycan alimi Əhməd Cəfəroğlunun *“Türkologiya - Şərşünasın soraq kitabı ensiklopediyası”*nda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair yazdığı *“Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı”* və *“Türk filologiyasının əsasları”* ensiklopediyasındakı *“Azərbaycan ədəbiyyatı”* oçerkinin alman dilinə tərcümələri tədqiq edilmiş, *“Kindlers Ədəbiyyat Leksikonu”*, *“Dünya ədəbiyyatları”*, *“Sovet xalqları ədəbiyyatı”*, *“Brockhaus ensiklopediyası”*nda və digər mənbələrdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı verilmiş məlumatlardan bəhs olunmuşdur.

“Alman səyahətnamələrində Azərbaycanla bağlı qeydlər” adlanan ikinci yarımfəsildə XVI əsrdən başlayaraq H.Şiltberqer, G.Tektander, A.Olearius, E.Kempfer, S.Q.Qmelin, Q.Radde, XX əsrin sonlarında G.Linde, S.Apt, A.Rents, R.Kaufmann, U.Rotfus kimi alim-səyyahların əsərlərinə istinad edilmiş, Azərbaycan haqqında Almaniyada hansı təəssüratların olduğu üzə çıxarılmışdır. Bu yarımfəsildə A.Olearius, E.Kempfer, S.Q.Qmelinin səyahətnamələri, eləcə də XVII-XVIII əsrlərdə bu tipli əsərlərin alman ədəbiyyatında hansı mövqə tutması və eyni zamanda, Avropada Azərbaycan haqqında hansı təəssüratlar olduğu tədqiq edilir. Həmin dövrdə səyahətlər eyni istiqamət üzrə yerinə yetirildiyindən Şimali və Cənubi Azərbaycanın yalnız şərq hissəsinin, XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinin səyahətnamə və məruzələrində Azərbaycanın ayrı-ayrılıqda (ayrı-ayrı xanlıqlar), demək olar ki, qərb, şimal, şərq və cənub hissələrinin, Azərbaycan sovet dövründə və müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrdə

Komparatistik. Aufgaben und Methoden, Stuttgart, Berlin-Köln-Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1973, 165 S; Remak, Henry H.H., Definition und Funktion der vergleichenden Literaturwissenschaft, S.11-31, in: Komparatistik: Aufgaben und Methoden, Hrsg. Rüdiger H., Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, Verlag W. Kohlhammer, 1973, 165 S; Дима А. Принципы сравнительного литературоведения. Москва: Прогресс, 1977, 229 стр.; Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. Москва: Прогресс, 1979, 318 стр. Corbineau-Hoffmann A. Einführung in die Komparatistik, Berlin: Erich-Schmidt Verlag, 2000, 259 S.

Azərbaycanın Qafqaz və ya Cənubi Qafqazın bir hissəsi kimi təsviri, Azərbaycanın şərq hissəsinin, xüsusilə, Bakı və neft mənbələrinin təsviri təhlil obyektinə çevrilir.

“Azərbaycan və alman nağıllarında oxşar motivlər” adlanan üçüncü yarımfəsildə Azərbaycan və alman nağılları müqayisəli araşdırılmış, Aarne/Tompson, N.P.Boratav, U.Martsolph təsnifatlarına müvafiq olaraq qruplaşdırılmış, H.V.Brandsın Azərbaycan nağılları haqqında tədqiqləri araşdırılmış, Ə.Fövzinin, C.Məcnunbəyovun, M.Səfərovun və başqalarının alman nağıllarından etdiyi, H.P.Şmidenin Azərbaycan nağıllarından etdiyi tərcümələrdən bəhs edilmiş, E.Teylorun antropologiya nəzəriyyəsinə, K.Q.Yunqun tədqiqatlarına istinad edilərək Azərbaycan və alman nağılları arasında oxşarlıq və müxtəliflik nəzərdən keçirilmiş, nağılların süjet və kompozisiya xüsusiyyətləri, nağıllarda hadisələrin təsviri tədqiq edilmiş, hər iki xalqın nağılları arasındakı çoxcəhətli oxşarlığın mövzu və motiv tarixi ilə bağlı olması ilə yanaşı, həm də köçəri sujet və resepsiya edilmiş kompozisiyalar üzə çıxarılmışdır.

Dissertasiyanın **“Azərbaycanda alman ədəbiyyatının öyrənilməsi mərhələləri”** adlanan ikinci fəslində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında alman klassiklərinin həyat və yaradıcılığına dair tədqiqatlar, resepsiyalar, klassik alman ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrindəki tipoloji oxşarlıqlar, alman dilindən birbaşa və rus dili vasitəsilə dilimizə edilən tərcümələr tədqiq edilmişdir. Bu fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir.

İkinci fəslin **“Alman klassiklərinin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında”** adlanan birinci yarımfəsildə alman klassiklərinin yaradıcılıqları haqqında M.C.Cəfərov, V.Hacıyev, N.Məmmədovun əsərləri tədqiqata cəlb edilmişdir. M.C.Cəfərovun “Mütəfəkkirin şəxsiyyəti” kitabında dahi alman klassikləri Y.V.Qöte və H.Haynenin xronoloji ardıcılıqla izlənən yaradıcılığına həsr edilmiş məqalələrinə, habelə N.Məmmədovun şair, dramaturq, tənqidçi, Almaniyanın mütərəqqi ədəbi, nəzəri, estetik və fəlsəfi fikrin inkişafı tarixində misilsiz rol oynayan Q.E.Lessinqin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş “Lessinq” məqaləsinə, V.Hacıyevin Q.E.Lessinq, F.Şiller və Y.V.Qötenin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “XVIII əsr alman ədəbiyyatına dair mühazirələr”inə münasibət bildirilmişdir.

İkinci fəslin **“Klassik alman ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi”** adlanan ikinci yarımfəslə “F.Şiller və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “F.Şiller və C.Cabbarlı yaradıcılığında tipoloji oxşarlıqlar”, “Y.V.Qöte və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Y.V.Qötenin “Faust” və H.Cavidin

“İblis” əsərləri arasında tipoloji oxşarlıqlar” və “E.Q.Lessinq, H.Hayne və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı yarımbaşlıqlara bölünür.

Bu yarımfəsildə tərcümə problemləri, tipoloji oxşarlıqlar göstərilmiş və onlara münasibət bildirilmişdir. Klassik alman ədəbiyyatından ilk dəfə F.Şillerin “Məkr və məhəbbət” faciəsinin C.Ünsizadə tərəfindən Azərbaycan dilinə edilmiş tərcüməsindən və əsərin “Kəşkül” qəzetinin bir neçə sayında çap olunmasından bəhs edilmişdir. Eyni zamanda, F.Şillerin “Qaçaq”, “Vilhelm Tell” əsərlərinin tərcümələri ətrafında təhlillər aparılmış, tərcümələr müqayisələr edilmiş, elmi-nəzəri cəhətdən qiymətləndirilmişdir. Yarımfəslin “F. Şiller və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “F.Şiller və C.Cabbarlı yaradıcılığında tipoloji oxşarlıqlar” yarımbaşlıqlarında F.Şillerin C.Cabbarlı yaradıcılığına təsiri olması vurğulanmış, F.Şiller və C.Cabbarlı yaradıcılığında tipoloji oxşarlıqlar qeyd edilmiş, həm F.Şillerin “Qaçaq” faciəsində, həm də C.Cabbarlının “Oqtay Eloğlu” pyesində dövrün haqsızlığına, ədalətsizliyinə qarşı mübarizə aparılması, hər iki müəllifin “faciədə ən müdhiş ölüm hesab edilən” qəhrəmanın öz əli ilə əzizini bağrına basaraq qətlə yetirmə səhnəsindən istifadə etməsi göstərilmişdir.

Yarımfəslin “Y.V.Qöte və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Y.V.Qötenin “Faust” və H. Cavidin “İblis” əsərləri arasında tipoloji oxşarlıqlar” yarımbaşlıqlarında dahi alman mütəfəkkiri Y.V.Qötenin “Faust” əsərinin “İthaf” və “Proloq teatrda” hissələri, “Meşə sultanı” şeiri, “Gənc Verterin iztirabları” əsəri tədqiqatə cəlb edilmişdir. Burada Y.V.Qötenin şeirlərinin ilk dəfə Ə.Hüseynzadə, A.Səhhət, sonralar Ə.Şirvanlı, H.Arzu, Ə.Qubatov, Y.Savalan tərəfindən edilən tərcümələrindən bəhs edilir, “Faust” əsərinin Ə.Hüseynzadə, Ə.Cəmil tərəfindən Azərbaycan dilinə edilən tərcümələri müqayisə edilmiş, bu tərcümələrin birində məzmun və poetikliyin, digərində isə hərfiliyin güclü olması diqqətə çatdırılmışdır. “Gənc Verterin iztirabları” əsərinin S.Şamilov tərəfindən edilən tərcüməsinin müxtəlif nəşrləri təhlil və müqayisə edilmişdir.

Şərq ədəbiyyatından bəhrələnmiş Y.V.Qötenin “Qərb-Şərq divanı”ndakı şeirlə A. Şaiqin “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyik” şeiri müqayisə edilmiş bu əsərlər arasında paralellər aparılmışdır.

Y.V.Qötenin “Faust” və H. Cavidin “İblis” faciələri arasındakı tipoloji oxşarlıq, yaxınlıq və fərqlər göstərilmiş, hər iki əsərin məzmun və problem baxımından bir sıra fərqli keyfiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, bu faciə əsərlərində motiv yaxınlığının olması da elmi şəkildə izah edilmişdir.

“E.Q. Lessinq, H.Hayne və Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı yarımbaşlıqda E.Q.Lessinq və H.Haynenin orijinaldan və rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə edilmiş əsərləri geniş təhlil və tədqiq edilmiş, H.Arzulunun “Alman klassik poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsinin nəzəri və praktik prinsipləri” monoqrafiyasına münasibət bildirilmiş, H. Haynenin M.Rzaquluzadə tərəfindən rus dili vasitəsilə və Ə. Şirvanlı və Y. Savalan tərəfindən birbaşa orijinaldan olunan tərcümələr müqayisə edilmişdir.

İkinci fəslin “*Müasir alman nəsrində Azərbaycan dilində*” adlı yarım fəslində XX əsrin 60-cı illərinin sonundan etibarən Azərbaycanda alman dilindən birbaşa olunan tərcümələr tədqiqatə cəlb edilmiş, alman ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri E.M. Remark, L.Foyxtvanqer, Nobel mükafatı laureatları H. Böll və H.Hessenin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən bəhs edilmiş, bu sahədə ədəbiyyatşünas, tərcüməçi Dr. V.Hacıyevin və ədəbiyyatşünas tərcüməçi Dr. Ç.Qurbanlının rolu xüsusi vurğulanmış, bu tərcümələrin, eyni zamanda, alman ədəbiyyatından orijinaldan tərcümə olunub toplu kimi nəşr olunmuş “Alman ədəbiyyatı antologiyası”nın habelə, S. Rüstəmxanlının tərtibçiliyi ilə bir sıra ölkələrin, o cümlədən, alman ədəbiyyatının nümunələri də daxil edilmiş üç cildlik “Dünya” almanaxının Azərbaycanda alman ədəbiyyatının öyrənilməsində mühüm əhəmiyyətə malik olduğu qeyd edilmişdir. Həmçinin bu yarım fəsilə H.Böll başda olmaqla “47-lər qrupu”nun bir çox nümayəndələrinin - Ziqfrid Lentsin, Borxert Volfqanqın, Volfditrix Şnurrenin, Erix Kestnerin əsərlərinin həm toplu, həm də mətbuat səhifələrində çap olunmuş tərcümələrinə bəhs edilmiş və onlara münasibət bildirilmişdir.

Dissertasiyanın “**Almaniyada Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılması**” adlanan üçüncü fəslində orta əsrlərdən başlayaraq müasir dövrümüzə qədər Almaniyada bu və ya digər dərəcədə Azərbaycan ədəbiyyatına maraq, müraciət, qarşılıqlı bəhrələnmə, resepsiyalardan bəhs edilir. Bu fəsil üç yarım fəsilədən ibarətdir.

Üçüncü fəslin “*Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının alman ədəbiyyatına təsiri məsələləri*” adlı birinci yarım fəslində Şərq ədəbiyyatının, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatının alman ədəbiyyatına təsiri məsələlərinə nəzər salınmış, E. Saidin “Orientalizm” əsərinə münasibət bildirilmiş, A. Oleariusun “Moskva və İrana səyahətin yeni təkmilləşdirilmiş təsviri” əsərində Azərbaycan poeziyasına, M.Füzuli yaradıcılığına müraciət etməsi, Y.Hammer Purqştalin, habelə F.Rükkertın Nizami, M.Füzuli, İ.Nəsimi yaradıcılığından etdiyi tərcümələr nəzərdən

keçirilmiş, Y.V.Qötenin “Qərb-Şərq divanı” tədqiqata cəlb edilmişdir. Eyni zamanda, alman ədəbiyyatının Şərq poeziyasından əxz etdiyi sufizm fəlsəfəsinin bir sıra müddəalarının alman poeziyasının bədii təsvir və ifadə cəhətdən zənginləşməsinə səbəb olması vurğulanmış, alman poeziyasında “Şərqiləşdirilmiş poeziya”nın növləri fərqləndirilmişdir.

Üçüncü fəslin “*M. Şəfi yaradıcılığı alman ədəbiyyatşünaslığında*” adlanan ikinci yarımfəslində M. Şəfi yaradıcılığının tədqiq istiqaməti üç qrupda müəyyənləşdirilmişdir:

1. F. Bodenştedtin tərcümələri və Mirzə Şəfi haqqında yazdıqları

2. K. Zundermeyerin 1930-cu ildə yazdığı “Fridrix Bodenştedt və “Mirzə Şəfi nəğmələri”” və Y. Mundhenkin “F. Bodenştedt və M. Şəfi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” əsərləri.

3. Mirzə Şəfi adı ilə Bodenştedtə müraciətlə yazılmış əsərlər və

F. Bodenştedtin Mirzə Şəfi adı altında nəşr etdirdiyi şəxsi şeirləri.

F. Bodenştedt “Daheim” jurnalındakı “Mirzə Şəfi nəğmələrdə və həqiqətdə. F. Bodenştedtin ədəbi-tarixi təsvirləri” məqaləsində nəğmələrin ilk dəfə alman dilində işıq üzü görməsini öyrənənə qədər bəzi şərqşünasların şeirlərin orijinalını xahiş etdiklərini, eyni zamanda, nəğmələrin məhz onun özü tərəfindən yazılmasına şübhə ilə yanaşanların fikirlərinin onun üçün elə bir əhəmiyyət kəsb etmədiyini vurğulayır. K. Zundermeyerin 1930-cu ildə yazdığı “Fridrix Bodenştedt və “Mirzə Şəfi nəğmələri”” əsərində bir tərəfdən nəğmələrdəki alman meyindən bəhs edir, digər tərəfdən isə nəğmələrin tərcümə edildiyini, Mirzə Şəfinin improvizator qabiliyyəti ilə yarandığını vurğulayaraq ikili mövqedən çıxış edir. Mirzə Şəfiyə həsr olunmuş digər əsər isə Y. Mundhenkin “F. Bodenştedt və M. Şəfi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” əsəridir. Müəllif bu əsərdə Y. K. Yenikolopovun, M. Rəfilinin və Ə. Ə. Səidzadənin əsərlərini “təhlil edir” və onların F. Bodenştedtə qarşı ittihamlarını əsassız hesab edir. Mirzə Şəfi adı ilə F. Bodenştedtə müraciətlə yazılmış əsərlər və F. Bodenştedtin Mirzə Şəfi adı altında nəşr etdirdiyi şəxsi şeirləri qrupunda G. Y. Y. Zauerveynasın alman dilində nəşr olunmuş “Mirzə Şəfinin 70 illik ad gününə Qərb-Şərq divanı”, F. Bodenştedtin “Mirzə Şəfi alman Rayxstağında”, “Mirzə Şəfi hərbi gündə, birliklə birlikdə üçün şən məlumat kitabı”, “Mirzə Şəfi nəğmələri, satirik şeirlər” başlıqlı 3 cildlik pamfleti və “Mirzə Şəfi 1890-cı il sənətkarlar bayramında” şeirlər kitabı tədqiqata cəlb edilmişdir.

III fəslin “*XX əsr Azərbaycan nəsrinin alman dilinə tərcüməsi*” adlanan yarımfəslində alman ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsinin istiqamətləri göstərilmişdir:

- Sovet ədəbiyyatı kontekstində müharibədən sonrakı dövrdə faşizmə qarşı nifrət, sosializmin tərənnümü;

- 70-ci illərdən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatında psixoloji əsərlərin meydana gəlməsi prosesi;

- 90-cı illərdən başlayaraq keçmiş sovet respublikalarının yazıçılarının, o cümlədən, Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin etnik qarşındurma kontekstində araşdırılması.

XX əsrin 70-ci illərinin sonundan etibarən Azərbaycanda birbaşa alman dilindən olunan tərcümələrin sayı artmağa başlasa da, həmin dövrdə Almaniyada - ADR-də Azərbaycan ədəbiyyatından edilən tərcümələr əsasən ikinci dildən, rus dili vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Bundan fərqli olaraq, Almaniyanın AFR hissəsində Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin birbaşa Azərbaycan dilindən tərcümələrinə təsadüf edilirdi.

XX əsrin 70-ci illərindən etibarən alman ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan ədəbiyyatının “60-cılar nəsrı”nin görkəmli nümayəndələrindən Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”, „Əlaqə“ hekayəsi, Elçinin “Mahmud və Məryəm”, “Ağ dəvə”, “Baladadaşın toy hamamı” əsərləri, Çingiz Hüseynovun “Məhəmməd, Məmməd, Məmiş”, “Fətəli, yaxud aldanmış kəvakib” əsərləri, Maqşud İbrahimbəyovun “Truskavesə kim gedəcək”, “Salamatlıqla qurtaran hadisə”, “Ondan yaxşı qardaş yox idi” əsərləri və s. alman dilinə tərcümə olunmuşdur. Bütün bu əsərlər, habelə müasir Azərbaycan hekayələrindən ibarət olan „Nar ağacı”, “Gümüş açarla bağlanmış”, “Qızıl ulduz partladı” və “Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatları” antologiyaları tədqiqata cəlb edilmişdir.

III fəslin *“XX əsr Azərbaycan poeziyası alman dilində”* adlanan dördüncü yarımfəslində ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edən yazıçılar arasında məktublaşmalar təhlil edilmişdir. Alman ədəbiyyatşünası H.Əhməd Şmidenin Azərbaycan xalq şairi B.Vahabzadə ilə dostluğu, məktublaşması, alman şairi və yazıçısı Helmut Prayslerin şair-tərcüməçi Y.Savalan və B.Vahabzadə ilə məktublaşmaları tədqiqata cəlb edilmiş, Azərbaycan poeziya nümunələrinin alman dilinə çevrilməsində şair-tərcüməçi Y.Savalanın fəaliyyəti araşdırılmış, habelə SSRİ Yazıçılar İttifaqının Orqanı olan “Sovet Ədəbiyyatı” (Sowjetliteratur) jurnalının alman dilində çap olunmuş nömrələrində Azərbaycan poeziyası nümunələri təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın *“Nəticə”* hissəsində əldə edilən qənaətlər ümumiləşdirilmiş və qoyulan problemin inkişaf istiqamətləri diqqətə çatdırılmışdır.

Tədqiqatda Azərbaycan-Almaniya ədəbi əlaqələrinin çoxəsrlik tarixi, inkişaf dövrləri və mərhələləri, ədəbi əlaqələrin resepsion və bədii tərcümə, tipoloji müqayisə, mövzu və motiv tarixi kontekstində nəzərdən keçirilməsi, hər iki xalqın bədii ədəbiyyatdakı oxşar xüsusiyyətlərinin araşdırılması aşağıdakı ən mühüm nəticələrə gətirib çıxarır:

1. Hələ XVIII əsrdən alman ensiklopediyalarında yalnız Azərbaycana dair oçerklərə təsadüf olunursa, artıq XX əsr alman ensiklopediyalarında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə dair yazılmış materiallar sırasında mühacir Azərbaycan alimi, türkoloq, professor Ə.Cəfəroğlunun alman dilinə çevrilmiş məqalələri, habelə görkəmli alman şərqşünasları H.Yünqerin, K.H. Menqenin oçerkləri önəmli yer tutur. Ə.Cəfəroğlu “Azərbaycan ədəbiyyatı” oçerkini anadilli ədəbiyyatın təşəkkülü dövründən - XIII əsrdən başlayır, lakin digər alman ensiklopediyalarında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi müxtəlif dövrlər üzrə nəzərdən keçirilir. Belə ki, ensiklopediyaların bəzilərində Azərbaycan ədəbiyyatının tarixinin e.ə. VII əsrdən başladığı göstərilirsə, digərlərində bu tarix eramızın XIII, XV, XVI əsrləri kimi qeyd olunur. Ümumiyyətlə, mənbələrdə mühacir ədəbiyyatşünaslar tərəfindən anadilli ədəbiyyatımızın tədqiq və təbliğinə daha çox diqqət yetirildiyindən “tədqiqatçılar xüsusilə bu ədəbiyyatın təşəkkül mərhələsini, ədəbi-estetik fikirdə türk ruhunun gerçəkləşdiyi zəmini bütün yönləri ilə açıqlamağa çalışmışlar”.

2. Ədəbi əlaqələrin ədəbiyyatdankənar formalarından biri olan səyahətnamələr ədəbi əlaqələrin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməsə də, bir sıra komparativistik ədəbi işlərdə ciddi müzakirə obyektinə olmuşdur. Bu baxımdan, alman səyahətnamələrindəki Azərbaycanla bağlı qeydləri belə yekunlaşdırırıq:

a) XVII-XVIII əsrlərə aid səyahətnamələrdə səyahətlər eyni istiqamət üzrə yerinə yetirildiyindən Şimali və Cənubi Azərbaycanın yalnız şərq hissəsi təsvir olunur.

b) XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinin səyahətnamə və məruzələrində Azərbaycanın ayrı-ayrılıqda (ayrı-ayrı xanlıqlar), demək olar ki, qərb, şimal, şərq və cənub hissələri təsvir olunur.

c) XX əsrin 30-cu illərindən əsrin sonuna kimi olan dövrdə Azərbaycana dair məlumatlar Cənubi Qafqaz respublikalarına dair toplularda öz əksini tapır, Şimali Azərbaycanın şərq hissəsinin təsviri (xüsusilə, Bakı və neft mənbələri) üstünlük təşkil etsə də, ümumilikdə bütün ərazi təsvir olunur.

3. Azərbaycan və alman folklorunda, xüsusilə də şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim və ən çox yayılmış növü olan nağılların

müqayisəsində aparılan təhlillərdən bir daha aydın olur ki, hər iki xalqın nağılları arasındakı ümumilik, oxşarlıq və fərqlər mövzu və motiv tarixi ilə bağlı olmaqla yanaşı, həm də köçəri süjet və resepsion kompozisiyalarla daha çox diqqəti cəlb edir.

4. Klassik alman ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi bölümündə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, alman klassik ədəbiyyatı nümayəndələri F.Şiller, Y.V.Qöte, Q.E.Lessinq, H.Hayne yaradıcılığından Azərbaycan dilində edilmiş tərcümələr nəzərdən keçirilmiş, bu tərcümələrin bəzilərinin orijinaldan deyil, rus dilindən edilməsinə baxmayaraq, mükəmməl alınması vurğulanmış, ilkin tərcümələr XX əsrin son iyirmi ilində edilən tərcümələrlə müqayisə edilmiş, bu tərcümələrdəki müsbət və mənfi tərəflər açıqlanmış, habelə Y.V.Qöte və F.Şillerin Azərbaycan ədəbiyyatında resepsiyası məsələlərinə toxunulmuşdur. Eyni zamanda, Almaniya Mefistofel obrazını yaratmış dahi alman şairi Y.V. Qötenin, Azərbaycanda İblis surətini yaratmış olan mütəfəkkir ədib H.Cavidin yaradıcılığından bəzi məqamlar müqayisə edilmiş, F.Şillerin C.Cabbarlı yaradıcılığına təsirindən bəhs edilmiş, habelə F.Şiller ilə C.Cabbarlı yaradıcılıqları arasında olan paralellər nəzərdən keçirilmişdir.

5. XX əsrin çox mürəkkəb və zəngin bədii yaradıcılıq sferasında milli ədəbiyyatların qarşılıqlı bəhrələnmə tendensiyası daha da gücləndiyindən XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanda Qərbi Avropa nəsr nümunələrinin tərcümələrinə təsadüf olunur. Əsrin 70 və 80-ci illəri alman dilindən Azərbaycan dilinə birbaşa tərcümənin ən məhsuldar dövrü olmuşdur. Dissertasiya işində E.M.Remarkın, L.Foyxtvangerin, H.Hessenin, H.Böllün, habelə “47-lər qrupu”nun digər üzvlərinin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən bəhs edilmiş, alman nəsrinin Azərbaycan dilinə orijinaldan tərcüməsi sahəsində ədəbiyyatşünas, tərcüməçi Dr.V.Hacıyevin və tərcüməçi Dr.Ç. Qurbanlının əhəmiyyətli rolu elmi şəkildə əsaslandırılır.

6. Komparativistikanın mövzu və motiv tarixi bölməsi nöqtəyindən alman klassik poeziyası nümayəndələrinin Şərqdən təsirləndiyi məlumdur. Dissertasiya işində Azərbaycan ədəbiyyatının alman ədəbiyyatına təsiri məsələləri Şərq kontekstində nəzərdən keçirilmiş, görkəmli Amerika oriyentalisti E.Saidin oriyentalizm anlayışına münasibət bildirilmiş, H.Purqştalın, F.Rükkertin Azərbaycan ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr müqayisə edilmiş, Y.V.Qöteyə Azərbaycan klassiklərinin təsiri ön plana çəkilmişdir.

7. “Mirzə Şəfi alman ədəbiyyatşünaslığında” mövzusunun tədqiqat istiqaməti üç qrupda – F. Bodenştedtin tərcümələri və Mirzə Şəfi haqqında yazdıqları; A.Berjenin “Mirzə Şəfi” adlı məqaləsi, K.Zundermeyerin “Fridrix Bodenştedt və “Mirzə Şəfi nəğmələri”” və Y.Mundhenkin “F.Bodenştedt və M.Şəfi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında” əsərləri; Mirzə Şəfi adı ilə Bodenştedtə müraciətlə yazılmış əsərlər və F. Bodenştedtin Mirzə Şəfi adı altında nəşr etdirdiyi şəxsi şeirləri - nəzərdən keçirilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının və alman tədqiqatçılarının bu mövzuda tədqiqatlarına münasibət bildirilmiş, bu əsərlərin bir qisminin Mirzə Şəfiyə məxsus olması elmi dəlillərlə sübut edilmişdir.

8. XX əsrin 70-ci illərindən etibarən alman ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan ədəbiyyatının “60-cılar nəsrinin” görkəmli nümayəndələrindən Anarın, Elçinin, Çingiz Hüseynovun, Maqşud və Rüstəm İbrahimbəyovların alman dilinə tərcümə olunmuş əsərləri, habelə müasir Azərbaycan hekayələrindən ibarət olan „Nar ağacı”, “Gümüş açarla bağlanmış”, “Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatları” antologiyaları tədqiqata cəlb edilmiş, alman oxucusunun bu əsərlərə marağının səbəbləri izah edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddələri aşağıda göstərilən məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Uli Rotfus müstəqil Azərbaycanın siyasi, ədəbi və mədəni mühiti haqqında// Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, I toplu, Bakı, 2004, s.66-68
2. Deutsch-aserbaidische Literaturbeziehungen // Jahrbuch der Studienstiftung des Abgeordnetenhaus von Berlin, 2005, S. 130-134.
3. Bədii tərcümə və ədəbi əlaqələr komparativistikanın növü kimi // Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, II toplu, Bakı, 2006, s.84-91
4. Vergleich der aserbaidischen und deutschen Märchen // Jahrbuch Aserbaidischforschung, Berlin, 2007. s.118-137
5. XX əsr Azərbaycan nəsrini alman dilinə tərcümədə (80-90-cı illər) // Filologiya məsələləri, Bakı, 2008, №4. s.15-22
6. Azərbaycan ədəbiyyatı alman ensiklopediyalarında // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, Bakı, 2008, №4. s.228-233
7. Rene Uellek və Oustin Uorrenin komparativistika modeli // Filologiya məsələləri, Bakı, 2008, №9. s.499-503
8. Bakı XVII əsr səyyahı Engelbert Kempferin təsvirində // Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, III toplu, Bakı, 2008. s.129-136

9. Die Parallelen in Franz Kafkas und Anars Werken // Jahrbuch Aserbaidshanforschung, Berlin, 2009, S. 204-210.
10. İohann Volfqanq Qöte və Şərq // Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, V toplu, Bakı, 2011. s.104-109
11. Mirzə Şəfi yaradıcılığı alman şərqşünaslığında. Filologiya məsələləri, Bakı, 2012, №10. s.455-460
12. Adam Olearius Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında. Filologiya məsələləri, Bakı, 2013, №4. s.429-433
13. C. Məmmədquluzadənin əsərləri alman dilində // Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, VII toplu, Bakı, 2013, səh. 97-103
14. Y.V. Qöte və Azərbaycan romantikləri // Ədəbiyyat məcmuəsi. Xüsusi buraxılış, Bakı, 2014, səh.295-301

Beynəlxalq və respublika elmi konfranslarının materialları

1. Azərbaycan-Almaniya ədəbi əlaqələrinin fəlsəfi təhlili // AMEA Fəlsəfə kafedrasının təşkil etdiyi aspirant və dissertantların elmi praktiki konfransının materialları. Bakı, 2002, s.129-132
2. Şteffi Xotivari-Yünqerin “Qafqaz xalqlarının ədəbiyyatları” kitabı haqqında // Almaniya-Azərbaycan ədəbi-mədəni və tarixi əlaqələri mövzusunda həsr olunan elmi konfransın məqalələr toplusu, Bakı, 2000, s.19-22.
3. Y.V. Hötenin Mefistofeli ilə (“Faust”) H. Cavidin İblisi (“İblis”) // “Hüseyn Cavid irsi və müasir dövr” Beynəlxalq Elmi konfransın materialları, Bakı, 26 oktyabr 2007. s.128-131
4. Qərb və Şərq alimləri Bakı haqqında // Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtıdır, Beynəlxalq elmi konfransının tezisləri, Bakı, 9-10 oktyabr 2009, s.115-116
5. Alman ədəbi-bədii fikrində Şərq // “Yaxın və Orta Şərq: Dünən, bu gün, sabah” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları (24-25 oktyabr 2007-ci il), Elmi araşdırmalar, Bakı, 2011. s.611-614
6. Alman səyyahları Bakı və Azərbaycan haqqında // “Azərbaycan dünya ədəbiyyatında” Beynəlxalq Simpoziumun materialları, Bakı, 2012. s.525-534
7. Компаративистика - основная теоретическая система изучения мировой литературы XX века // Литературный текст XX века: проблемы поэтики. Материалы V Международной научно-практической конференции, Челябинск, 2012. s.143-148

8.Rezeption von Stoffen und Motiven zwischen Deutschen und Aserbaidshanischen Literaturen // V. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyyat Bilimi Kongresinin tezisləri, Mersin (Türkiyə) 15-17 oktyabr 2014. s.48-49

**АЗЕРБАЙДЖАНСКО – НЕМЕЦКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ
В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ**

РЕЗЮМЕ

Во введении диссертации обосновывается актуальность, теоретическая и практическая значимость, научная новизна, методология исследования, определяются его объект, цели и задачи, а также освещается история исследования данной темы.

В первой главе («Формирование литературных отношений и история их развития») состоящей из трех разделов, рассмотрены теоретические вопросы сравнительного литературоведения – отдельные аспекты взаимовлияний, форма рецепции, в частности художественного перевода, типологических аналогий.

В первом разделе который называется «Тема Азербайджана в немецких энциклопедиях» освещены вопросы отражения в немецких энциклопедических изданиях Азербайджана и азербайджанской литературы. Во втором разделе ("Заметки об Азербайджане в записках немецких путешественников") анализируются наблюдения и впечатления немецких ученых об Азербайджане.

В третьем разделе, названном «Схожие мотивы в азербайджанских и немецких сказках», представлен сравнительный анализ между азербайджанских и немецких сказок, имеющий целью выявление типологии мотивов, тем, сюжетов, композиции в сказках двух народов.

Во второй главе, («Этапы изучения немецкой литературы в Азербайджане») состоящей из трех разделов, прослежены рецепция творчества немецких классиков в азербайджанском литературоведении, типологическая схожесть между образцами классической немецкой и азербайджанской литературы, дан анализ прямых и опосредствованных переводов с немецкого языка на азербайджанский. Это глава состоит из трёх подглав. В первом разделе под названием «Творчество немецких классиков в азербайджанском литературоведении» объектом анализа является творчество немецких классиков в исследованиях азербайджанских исследователей. Во втором разделе - «Перевод образцов классической немецкой литературы на азербайджанский язык» освещены проблемы

перевода, типологические схождения и отношение к ним азербайджанских исследователей. Данный раздел состоит из параграфов - «Ф.Шиллер и азербайджанская литература», «Типологическое сходство в творчестве Ф.Шиллера и Дж.Джаббарлы», «И.В.Гёте и азербайджанская литература», «Типологическая схожесть в произведениях “Фауст” И.В.Гёте и “Дьявол” Г. Джавида», «Э. Г. Лессинг, Г.Гейне и азербайджанская литература».

В третьем разделе - «Современная немецкая проза на азербайджанском языке» исследованы прямые переводы с немецкого языка в Азербайджане и подчеркнута важность этих переводов для изучения немецкой литературы в Азербайджане.

В третьей главе, которая называется «Исследование азербайджанской литературы в Германии», показано, что, начиная со средневековья до современной эпохи, в той или иной степени, в Германии уделялось и уделяется достаточное внимание азербайджанской литературе. Данная глава состоит из четырех разделов.

В первом разделе под названием «Вопросы влияния классической азербайджанской литературы на немецкую литературу» исследовано влияние восточной, в частности азербайджанской литературы на немецкую литературу. Главным образом прослеживается появление в немецкой поэзии, образности восточной поэзии. Во втором разделе - «Творчество М.Шафи в немецком литературоведении» - выделенная тема раскрыто в трех направлениях. В разделе «Переводы Азербайджанской прозы XX века на немецкий язык» рассмотрено 3 направления изучения азербайджанской литературы в немецком литературоведении. В четвёртом разделе - «Азербайджанская поэзия XX века на немецком языке» - анализируется переписка между поэтами, которая послужила расширению литературных взаимоотношений.

В «Заключении» резюмированы основные положения диссертации и намечены перспективные направления поставленных проблем.

**AZERBAIJAN-GERMAN LITERARY RELATIONS IN THE
MODERN PHILOLOGICAL CONTEXT**

SUMMARY

In the “Introduction” of the dissertation the actuality of the theme, the object of the research, aims and objectives, methodology are defined, theoretical and experimental importance, scientific novelty and other issues are clarified.

The first chapter named “From the history of formation of literary relations and development” deals with theoretical issues of comparative literature study – influence between literature, reception, literary relations, literary translation, typological comparison, history of the theme and motive. This chapter consists of three subchapters. The first subchapter is called “Azerbaijan theme in German encyclopedia”. The information on Azerbaijan and Azerbaijan literature in the German encyclopedia was elucidated. In the second subchapter named German traveler’s notes about Azerbaijan” referred to scientist-travelers’ works, the impressions about Azerbaijan in Germany have been revealed. Azerbaijan and German fairy tales in the third subchapter named “The similar motives in Azerbaijan and German fairy tales” were investigated comparatively, not only multisided similarity between both peoples’ fairy tales is connected with the theme and motive history, but also plots and compositions have been found out.

In the second chapter named “Stages to study German literature in Azerbaijan” researches on the German classics’ life and creativity in Azerbaijan literature study were made, typological similarities on classic German literature and Azerbaijan literature examples, translations done from German directly and the translations done into our language through the Russian language were investigated. This chapter consists three subchapters. In the first subchapter named “The German classics’ creativity in Azerbaijan literature study” the German classics’ creativity investigated by the Azerbaijan researchers has become the object of analysis. In the second subchapter named “Translation of classic German literature works into the Azerbaijani language” translation problems, typological similarities were indicated and provided with comments. This subchapter is divided into subdivisions named “F. Shiller and Azerbaijan literature”, “Typological similarities in F. Shiller and J. Jabbarly’s creativity”, “Y. V.

Goethe and Azerbaijan literature', "Typological similarities between the works "Faust" by Y. V. Goethe and "Devil" by H. Javid" and "G. E. Lessing, H. Hayne and Azerbaijan literature". In the third subchapter named "Modern German prose in the Azerbaijan language" the translations done in Azerbaijan from the German language were involved into the investigation and it was noted that these translations had a great importance in study of German literature in Azerbaijan.

The third chapter named "Investigation of Azerbaijan literature in Germany" beginning from middle ages up to modern world in Germany this or in some degree deals with interest, address, mutual benefit and receptions.

This chapter contains four subchapters. In the first subchapter of the third chapter named "The influence of classic Azerbaijan literature to German literature" the influence of East literature and Azerbaijan literature to the German literature were taken into the consideration, the kinds of "Orientalized poetry" in German poetry were dealt. In the second subchapter named "M. Shafi creativity in German literature study" the research direction of M. Shafi creativity in 3 groups was defined. In the subchapter named "Translation of Azerbaijan prose of XX century into the German language" 3 directions of Azerbaijan literature study were defined in the German literature. In the fourth subchapter named "Azerbaijan poetry of XX century in German language" correspondence made between the writers serving to the expansion of literary relations were investigated.

In the "Conclusion" of the dissertation all the achievements have been generalized and noted the development directions of the problem.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ имени НИЗАМИ**

На правах рукописи

ХАНЫМ МИКАИЛ кызы ЗАИРОВА

**АЗЕРБАЙДЖАНСКО – НЕМЕЦКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ
В СОВРЕМЕННОМ ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ**

5716.01 - Азербайджанская литература

5718.01 – Мировая литература (немецкая литература)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2014